

СИСТЕМА ПОНЯТЬ ЯК ПРАВОВЕ ПОЛЕ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ УСТАНОВ В УКРАЇНІ

SYSTEM ASK THE LEGAL FIELD OF SCIENTIFIC-RESEARCH INSTITUTIONS IN UKRAINE

Манжула А.А.,
д.ю.н., доцент,

професор кафедри галузевого права

Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

У статті на основі поглядів провідних науковців здійснено аналіз термінів «наука», «дослідження» та «установа». У рамках мети статті досліджено чинне правове поле, що дозволило сформулювати авторське визначення терміну «науково-дослідна установа». Виділено обов'язкові ознаки досліджуваних установ. Зроблено висновок про наявність двох рівнів діяльності науково-дослідних установ: внутрішнього та зовнішнього.

Ключові слова: наука, дослідження, установа, поняття, сутність, науково-дослідна установа, ознаки.

В статье на основе взглядов ведущих ученых осуществлен анализ терминов «наука», «исследования» и «учреждение». В рамках цели статьи исследовано действующее правовое поле, что позволило сформулировать авторское определение термина «научно-исследовательское учреждение». Выделены обязательные признаки исследуемых учреждений. Сделан вывод о наличии двух уровней деятельности научно-исследовательских учреждений: внутреннего и внешнего.

Ключевые слова: наука, исследования, организация, понятие, сущность, научно-исследовательское учреждение, признаки.

On the basis of the views of leading scientists carried out an analysis of the terms «science», «study» and «the establishment.» As part of the purpose of article investigated the effect of the legal framework that has allowed the author to formulate a definition of the term «research institution». Marked signs of binding study institutions. It is concluded that there are two levels of activities of research institutions: internal and external.

Key words: science, research, organization, concept, essence, research institution, signs.

Сьогодні створює оптимальні умови для розвитку та подальшого просування науково-технічної діяльності спеціалізованих закладів, установ чи організацій як на внутрішньому ринку України, так і зовнішньо-прикладному середовищі за умов добросовісної конкуренції окремих суб'єктів зазначеного роду праввідносин (окремо взятий індивід, група учених чи юридична особа загалом). Складність таких суспільно-організованих та юридично-регламентованих утворень проявляється в широкому наборі методів і засобів забезпечення їх діяльності, різномірній внутрішній структурі, чіткій кадровій політиці щодо набору фахівців у відповідній сфері знань тощо.

Такі учені, як А.Б. Агапов, Г.М. Добров, В.Д. Лавров, С.І. Голосовський, О.С. Попович та інші, лише частково торкалися питання організаційно-правових і теоретико-методологічних засад діяльності науково-дослідних установ у різних сферах суспільного життя на території України (агропромисловий комплекс, соціальне страхування, машинобудування тощо). У зв'язку із цим проявляється нагальна потреба в з'ясуванні змістовного навантаження поняття «науково-дослідна установа», розкритті її значення (не лише в загальнотеоретичному, але й практичному розумінні) та деяких особливостей функціонування, що доповнить теоретичні положення у вказаному напрямі. Наведені вище обставини обумовлюють актуальність даної статті. Вказане вимагає постановки мети дослідження, яку можемо визначити як дослідження поняття та сутності науково-дослідних установ в Україні.

Для досягнення окресленої нами мети пропонуємо розпочати висвітлення основних положень зі встановлення етимологічного змісту термінів «наука», «дослідження» та «установа». Диференціація їх окремих перемінних дозволить власне сформулювати авторське бачення поняття науково-дослідних установ в Україні.

Так, вчені-філософи, зокрема В.П. Коханський, Є.В. Золотухіна, Т.Г. Лешкевич та Т.Б. Фатхі, вважають, що наука – це:

1) форма духовної діяльності людей, спрямована на виробництво знань про природу, суспільство чи про саме пізнання, яка має на меті досягнення істини та відкриття об'єктивних законів на основі узагальнення реальних

фактів у взаємозв'язку, для того, щоб передбачити тенденції розвитку реальності й сприяти її зміні;

2) творча діяльність щодо отримання нового знання та результат цієї діяльності, зосереджений у сукупності знань (переважно в понятійній формі), упорядкованих у цілісну систему на основі конкретних принципів, та процес їх відтворення;

3) соціокультурна діяльність, а не тільки «чисте» знання. Це означає, що зібрання розрізаних хаотичних даних не являє собою наукове знання [1, с. 37];

4) система понять про явища та закони зовнішнього світу чи духовної діяльності людей, що дає можливість передбачення й перетворення дійсності в інтересах суспільства, історично сформована форма людської діяльності, «духовного виробництва», що має своїм змістом і результатом цілеспрямовано зібрані факти, вироблені гіпотези та теорії із законами, що знаходяться в їхній основі, прийоми та методи дослідження [2, с. 562].

Поряд із цим про науку інколи пишуть, що вона представляє собою прикладну логіку, оскільки правила руху наукової думки прикладні до строго визначеного предмету. Звідси слідує, що наукою є логічно організована система теорій, а не механічна сукупність таких. Саме в цьому зв'язку теорій полягає особливість науки як системи знання. Система ніколи не являється самоціллю, вона виступає засобом вирішення тих-чи-інших задач. У науці вона будується з такими цілями:

1) досягнуті результати пізнання виявити у всій повноті;

2) використовувати отримане знання для руху до нових результатів [3, с. 293].

У тлумачному словнику української мови під поняттям «наука» пропонується розуміти систему знань про закономірності розвитку природи та суспільства й способи впливу на оточуючий світ або ж окрему галузь цих знань [4, с. 813]. Це сфера людської діяльності, яка включає в себе як виготовлення та теоретичну систематизацію об'єктивних знань про дійсність, так і її результат – систему знань, що лежать в основі наукової картини світу [5, с. 12].

Тобто під наукою варто розуміти сукупність взаємопов'язаних теоретичних положень (теорій), концепцій, методів, способів, розробок чи напрацювань, які роз-

робляються фахівцями у відповідній сфері знань із метою досконального пізнання тих чи інших суспільних явищ (правового, економічного, політичного характеру тощо), зовнішнього середовища чи природи загалом (об'єктів матеріального світу), що проявляється у вивченні, оцінці та узагальненні існуючих даних й, зокрема, прогнозуванні ймовірних якісних чи кількісних змін у майбутньому.

Торкаючись питання розкриття змісту поняття «дослідження», зауважимо, що зазначена наукова категорія є необхідною умовою розвитку ряду наук, розширення кола проблем як самого дослідження, сфери застосування, збільшення обсягу інформації, яку отримує і переробляє вчений у відповідній сфері знань [6, с. 396]. Через призму соціальних наук дослідження – це міждисциплінарний метод пізнання, що охоплює будь-які соціальні проблеми соціальної системи [7, с. 299]. Наукові ж дослідження проявляється у:

1) науковій теоретичній та (або) експериментальній діяльності, спрямованій на одержання нових знань про закономірності розвитку природи, суспільства, людини, їх взаємозв'язку;

2) науковій діяльності, спрямованій на одержання нових знань, що можуть бути використані для практичних цілей [8].

Звідси слідує, що *дослідження* – це специфічна форма людської діяльності, яка полягає у використанні ряду методів наукового пізнання тих-чи-інших явищ у навколишньому середовищі, утворень в суспільстві, об'єктів матеріального світу (емпіричні, теоретичні та емпірико-теоретичні) та зосереджена в систематичних актах поведінки суб'єкта такої діяльності, що може проявлятися в предметних наслідках як то гіпотези, теорії, судження чи парадигми та зосереджуватися у юридичній формі, а саме висновках, актах, протоколах, рішеннях тощо.

Щодо ж до розкриття змісту поняття «установа», І.Ю. Красько визначає установу як громадське утворення, що діє в інтересах дестинаторів (вигодонабувачів) – користувачів, не пов'язаних відносинами членства між собою й установою. Субстратом (основою) установи є цільове майно, що призначається для вирішення тих завдань, для яких вона створена. Дестинаторами установи можуть бути будь-які особи, що мають потребу в її послугах. Цілі діяльності установи визначаються її засновниками, які обирають і її органи [9, с. 3].

На думку Н.С. Суворова, який досліджував проблеми визначення юридичних осіб за римським правом, установа – це велика анонімна асоціація з невизначеним колом осіб, до яких включаються користувачі й адміністратори, яка відразу стає власником майна, яке необхідне для досягнення певної цілі [10, с. 190-193].

Поряд з цим, на вітчизняному законодавчому рівні, а саме ч. 3 ст. 83 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року закріплено, що установою є організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна [11].

Так, наприклад, якщо основною метою господарської діяльності установи є надання фінансових послуг, у такому випадку йдеться про фінансову установу, яка представляє собою юридичну особу, що відповідно до закону надає одну чи декілька фінансових послуг та яка внесена до відповідного державного реєстру фінансових установ. При цьому до фінансових установ належать банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг [12, с. 481].

Якщо ж розглядати форму власності та джерело формування майна і коштів, варто розмежовувати бюджетні та небюджетні установи. Між іншим, згідно зі ст. 2 Бюджет-

ного Кодексу України законодавець розуміє під бюджетною установою орган, установу чи організацію, визначену Конституцією України, а також установу чи організацію, створену у встановленому порядку органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим чи органами місцевого самоврядування, яка повністю утримується за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевих бюджетів. Основною ознакою бюджетних установ є їх неприбутковість [13].

Перед тим, як безпосередньо перейти до висвітлення авторського бачення поняття науково-дослідної установи, дослідивши праці деяких учених та нормативно-правові акти, що торкаються предмета нашого дослідження, вважаємо за доцільне висвітлити зміст вказаного означення, запропоноване саме законодавцем. Так, відповідно до ст. 1 Закону «Про наукову і науково-технічну діяльність», науково-дослідна (науково-технічна) установа – юридична особа незалежно від форми власності, що створена в установленому законодавством порядку, для якої наукова або науково-технічна діяльність є основною і становить понад 70 відсотків загального річного обсягу виконаних робіт [8]. На нашу думку, наведена дефініція є занадто вузькою та не розкриває в повному обсязі відмінні ознаки науково-дослідної установи від інших організаційно-правових форм юридичних осіб, які, зокрема, наділені повноваженнями провадити лабораторні діагностики.

Так, до обов'язкових ознак науково-дослідних установ варто віднести такі:

1) є виключно юридичною особою, тобто соціальним утворенням, яке, крім ознак, притаманних колективам та організаціям взагалі, має ще одну важливу ознаку, яка й виділяє її з числа інших. Ця ознака – правоздатність (правосуб'єктність) – здатність мати права та нести певні юридичні обов'язки й таким чином виступати суб'єктом не лише суспільних, а й правових відносин [14, с. 54];

2) наявність кваліфікованих працівників, що володіють спеціальними знаннями в різних галузях знань із метою організації проведення об'єктивних і повних лабораторних діагностик, експертних досліджень тощо;

3) юридична регламентація виду та кількості проведених наукових (науково-технічних) досліджень за відношенням до загального обсягу професійної діяльності такого соціального утворення;

4) дотримання спеціалістами у відповідній сфері знань встановлених законодавством вимог, нормативів і стандартів у ході отримання наукових результатів, технічних розробок тощо;

5) наявність як одного, так і декількох джерел фінансування та формування матеріальної бази (бюджетні установи, приватні інститути, надання платних послуг тощо).

Приймаючи до уваги викладені вище положення, пропонуємо під терміном «науково-дослідна установа в Україні» розуміти ратифіковане на законодавчому рівні суспільно-територіальне утворення, приватної або державної форми власності, основною формою діяльності якого є проведення як на платній, так і на безплатній основі наукових й науково-технічних досліджень, лабораторних діагностик, дотримуючись встановлених норм та стандартів у цій сфері людської діяльності з метою отримання юридичних наслідків (наукових результатів, технічних розробок), що стимулюють розвиток усіх сфер суспільного життя.

Досягнувши поставленої нами задачі, перейдемо до з'ясування сутності науково-дослідних установ в Україні, що безпосередньо зосереджена в конкретних наслідках діяльності: отримання наукового результату, розроблення науково-технічної продукції, акумулювання фактичних відомостей про певні події з метою встановлення всіх обставин, що мають значення для кримінального провадження, забезпечення реалізації цивільно-правових відносин тощо.

Аналіз правових засад діяльності ряду науково-дослідних установ, зокрема: Державного науково-дослідного інституту з лабораторної діагностики та ветеринарно-санітарної експертизи, Національного науково-дослідного інституту українознавства, Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю, Національного науково-дослідного інституту промислової безпеки та охорони праці сфери управління Державної служби гірничого нагляду та промислової безпеки України, Українського державного науково-дослідного інституту нанобіотехнологій та ресурсозбереження Державного агентства резерву України, Українського науково-дослідного інституту екологічних проблем дозволив дійти висновку про те, що сутність науково-дослідних установ на території України полягає в наявності двох рівнів їх діяльності, а саме:

1) внутрішній (сертифікація технологічних засобів чи готової товарної продукції; залучення кваліфікованих спеціалістів у відповідній сфері знань для проведення лабораторних діагностик, експертних досліджень; розробка положень державних цільових програм; створення інформаційних баз даних (реєстрів); науково-методичне забезпечення закладів, установ чи організацій сфери управління відповідного центрального органу виконавчої влади; здійснення комісійних виїздів на місця з метою реалізації наглядової функції тощо);

2) зовнішній (внесення пропозицій щодо удосконалення норм законодавства в сфері наукової та науково-технічної діяльності суб'єктів господарювання різних форм власності; координація науково-дослідної діяльності інших закладів, установ та організацій сфери управління відповідних центральних органів виконавчої влади; обмін

зарубіжним досвідом, який проявляється в міжнародній співпраці з відомчими установами; направлення офіційних листів рекомендаційного чи роз'яснювального характеру окремим категоріям товаровиробників; дозвольно-ліцензійна діяльність тощо).

Тобто Національний науково-дослідний інститут промислової безпеки та охорони праці, Національний науково-дослідний інститут українознавства, Державний науково-дослідний інститут з лабораторної діагностики та ветеринарно-санітарної експертизи, Український державний науково-дослідний інститут нанобіотехнологій та ресурсозбереження й інші науково-дослідні установи на території України призначені для акумулювання та синтезу цінної інформації про суспільні явища, об'єкти, події, що мають значення для розвитку та процвітання вітчизняної науки як на внутрішньому ринку, так і на міжнародній арені (конкурентоспроможність науково-технічних розробок, пристроїв та ін.). Відтак вищепераховані рівні впливають з об'єктів їх науково-дослідної діяльності, що характеризуються інформаційно-технічним, організаційно-управлінським, організаційно-правовим та науково-технічним спрямуванням.

А під самим терміном «науково-дослідна установа в Україні» пропонуємо розуміти ратифіковане на законодавчому рівні суспільно-територіальне утворення, приватної або державної форми власності, основною формою діяльності якого є проведення як на платній, так і на безоплатній основі наукових й науково-технічних досліджень, лабораторних діагностик, із дотриманням встановлених норм та стандартів у цій сфері людської діяльності з метою отримання юридичних наслідків (наукових результатів, технічних розробок), що стимулюють розвиток усіх сфер суспільного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кохановский В.П., Золотухина Е.В., Лешкевич Т.Г., Фатхи Т.Б. Философия для аспирантов: Учебное пособие. Изд. 2-е / В.П. Кохановский, Е.В. Золотухина, Т.Г. Лешкевич, Т.Б. Фатхи. – Ростов н/д : «Феникс», 2003. – 448 с.
2. Философская энциклопедия : в 5-ти т. – Т. 3 : Коммунизм – Наука / Ин-т философии АН СССР ; гл. ред. Ф.В. Константинов. – М. : Сов. энциклопедия, 1964. – 584 с.
3. Белкин Р.С. Курс криминалистики. Учебное пособие для вузов в 3-х томах. – 3-е изд., дополненное / Р.С. Белкин. – М., 2001. – 323 с.
4. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. – Т. 2 / укладачі В. Яремко, О. Сліпушко. – К. : Анконіт, 1999. – 910 с.
5. Бабаев В.К. Теория права и государства в схемах и определениях / В.К. Бабаев, В.М. Баранов, В.А. Толстик. – М. : Юрист, 2001. – 256 с.
6. Юридична енциклопедія: В 6 т. Т. 3: К – М. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 2001. – 792 с.
7. Ануфрієв М.І., Бандурка О.М., Ярмиш О.Н. Вищий заклад освіти МВС України: Науково-практичний посібник / М.І. Ануфрієв, О.М. Бандурка, О.Н. Ярмиш. – Харків : Ун-т внутр. справ, 1999. – 369 с.
8. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № № 848-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/848-19/ed20171011>.
9. Красько И.Ю. Некоторые проблемы теории юридических лиц и их прикладное значение (классификация, корпоративные права, ответственность участников) / И.Ю. Красько // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1998. – № 10. – С. 3–5.
10. Суворов Н.С. Об юридических лицах по римскому праву / Н.С. Суворов. – М. : Статут, 2000. – 299 с.
11. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003 – № 40-44. – Ст. 356.
12. Вінник О.М. Господарське право: Курс лекцій / О.М. Вінник. – К. : Атіка, 2004. – 624 с.
13. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010 – № 50-51. – Ст. 572.
14. Зима О.Т. Адміністративна відповідальність юридичних осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О.Т. Зима. – Харків, 2001. – 164 с.